

TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HÓA HÀ NỘI
KHOA VĂN HÓA DÂN TỘC THIỂU SỐ

TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG VỀ SỬ DỤNG VÀ QUẢN LÝ
ĐẤT TRỒNG CỦA NGƯỜI MƯỜNG Ở XÃ VÂN AM,
HUYỆN NGỌC LẠC, TỈNH THANH HÓA

KHÓA LUẬN TỐT NGHIỆP

Chuyên ngành: Văn hóa Dân tộc thiểu số
Mã số: 608

Sinh viên thực hiện : Nguyễn Văn Đạt

Hướng dẫn khoa học: TS. Nguyễn Thị Việt Hương

HÀ NỘI - 2012

LỜI CẢM ƠN

Để hoàn thành đề tài khóa luận tốt nghiệp này. Em xin được gửi lời cảm ơn chân thành đến các phòng ban trực thuộc UBND huyện Ngọc Lặc đã nhiệt tình giúp đỡ, tạo điều kiện thuận lợi, cung cấp tài liệu khoa học cho đề tài.

Em xin bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới giảng viên hướng dẫn khoa học TS. Nguyễn Thị Việt Hương, đã hướng dẫn và chỉ bảo cho em những vấn đề trọng tâm của đề tài này ngay từ khi nghiên cứu, xây dựng đề cương đến khi hoàn thành khóa luận.

Qua đây, em cũng xin được gửi lời cảm ơn đến các thầy cô giáo trong khoa Văn hóa dân tộc thiểu số đã tận tình giảng dạy, cung cấp các kiến thức chuyên ngành, kinh nghiệm thực tiễn trong suốt khóa học vừa qua.

Đồng thời, em xin trân trọng cảm ơn sự giúp đỡ tận tình, tạo điều kiện thuận lợi của cấp chính quyền địa phương và bà con dân tộc Mường xã Vân Am, huyện Ngọc Lặc, tỉnh Thanh Hóa. Nhân dịp này, em xin được gửi lời cảm ơn chân thành tới tất cả.

Trong quá trình thực hiện đề tài, mặc dù đã rất cố gắng, nhưng do còn hạn chế về nhiều mặt. Chắc chắn đề tài sẽ không tránh khỏi những khuyết điểm, thiếu sót. Em mong nhận được nhiều ý kiến đóng góp quý báu từ các thầy cô để đề tài được hoàn thiện hơn.

Em xin chân thành cảm ơn!

Hà Nội, tháng 05 năm 2012
Sinh viên

Nguyễn Văn Đạt

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU	1
1. Tính cấp thiết của đề tài	1
2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề	3
3. Mục đích, nhiệm vụ nghiên cứu	4
3.1. Mục đích nghiên cứu	4
3.2. Nhiệm vụ nghiên cứu	4
4. Đối tượng nghiên cứu	5
5. Phương pháp nghiên cứu	5
6. Đóng góp của đề tài	6
7. Bố cục của đề tài	6
Chương 1: KHÁI QUÁT VỀ NGƯỜI MƯỜNG Ở XÃ VÂN AM, HUYỆN NGỌC LẶC, TỈNH THANH HÓA	8
1.1. Khái quát về xã Vân Am, huyện Ngọc Lặc, tỉnh Thanh Hóa	8
1.1.1. Đặc điểm tự nhiên	8
1.1.2. Đặc điểm xã hội	11
1.2. Khái quát về người Mường ở xã Vân Am, Ngọc Lặc, Thanh Hóa	14
1.2.1. Tộc danh, dân số và sự phân bố dân cư	14
1.2.2. Lịch sử tộc người và quá trình cư trú	17
1.2.3. Hoạt động kinh tế	19
1.2.4. Thiết chế xã hội truyền thống	22
1.2.5. Phong tục tập quán truyền thống	23
1.2.6. Văn hóa vật chất truyền thống	25
1.2.7. Văn hóa tinh thần	27
Tiểu kết:	30

Chương 2: TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG VỀ VIỆC SỬ DỤNG VÀ QUẢN LÝ ĐẤT TRỒNG CỦA NGƯỜI MƯỜNG Ở VÂN AM, NGỌC LẠC, THANH HÓA TRONG TRUYỀN THỐNG	32
2.1. Khái niệm tri thức địa phương	32
2.2. Nhận thức của người Mường về các loại đất trồng.....	34
2.3. Tri thức địa phương của người Mường trong việc sử dụng các loại đất.....	36
2.3.1. Tri thức địa phương trong việc sử dụng đất ruộng nước	36
2.3.1.1. Tri thức trong canh tác ruộng nước.....	36
2.3.1.2. Tri thức trong canh tác đất mạ	38
2.3.1.3. Tri thức làm đất ruộng nước	40
2.3.1.4. Tri thức trong gieo cấy ruộng nước	44
2.3.1.5. Tri thức trong chăm sóc và thu hoạch	49
2.2.2. Tri thức địa phương trong sử dụng đất nương rẫy	51
2.2.3. Tri thức địa phương trong sử dụng đất Vườn	57
2.2.4. Tri thức địa phương trong sử dụng đất Đồi - Rừng	58
2.3. Tri thức địa phương của người Mường trong việc quản lý các loại đất trồng	61
2.3.1. Tri thức địa phương trong quản lý đất ruộng nước	61
2.3.2. Tri thức địa phương trong quản lý đất nương rẫy	65
2.3.3. Tri thức địa phương trong việc quản lý đất vườn	68
2.3.4. Tri thức địa phương trong việc quản lý đất đồi - rừng	69
2.4. Các tập tục liên quan đến việc sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường	72
Tiểu kết:	74

Chương 3: BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY VỐN TRI THỨC ĐỊA PHƯƠNG TRONG SỬ DỤNG VÀ QUẢN LÝ ĐẤT CỦA NGƯỜI MƯỜNG Ở VÂN AM, NGỌC LẶC, THANH HÓA	77
3.1. Đánh giá tác động của tri thức địa phương đến việc sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường ở Vân Am - Ngọc Lặc	77
3.1.1. Những tác động tích cực	77
3.1.2. Những hạn chế	78
3.2. Thực trạng sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường Vân Am hiện nay	79
3.3. Những nhân tố tác động đến việc người Mường ít sử dụng tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý đất trồng hiện nay	82
3.3.1. Tác động của luật đất đai	82
3.3.2. Chính sách giao đất, giao rừng	83
3.3.3. Tác động từ các chính sách phát triển kinh tế - xã hội	84
3.4. Một số giải pháp bảo tồn và phát huy vốn tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý đất của Mường Vân Am hiện nay.....	86
3.5. Một số đề xuất kiến nghị của đề tài	90
Tiểu kết:	92
KẾT LUẬN	94
DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO	97
DANH SÁCH NGƯỜI CUNG CẤP TÀI LIỆU	99
PHỤ LỤC	100

MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài

Văn hóa các dân tộc thiểu số như những sợi chỉ màu lấp lánh, vừa đa dạng và độc đáo để thêu dệt lên tạo thành “ tấm thổ cẩm ” cho nền văn hóa Việt Nam. Dân tộc Mường - một trong những dân tộc thiểu số có dân cư đông đúc, có cảnh quan môi sinh phong phú. Trong quá trình tồn tại và phát triển của mình, người Mường đã sáng tạo ra những giá trị văn hóa vô cùng đặc sắc. Đó là một nền “Văn hóa thung lũng” đậm đà bản sắc góp phần làm cho nền văn hóa Việt Nam thêm phong phú đa dạng.

Thật vậy; cùng với nền văn hóa lâu đời của cộng đồng các dân tộc Việt Nam. Dân tộc Mường đã tạo nên một nền văn hóa mang bản sắc riêng, phản ánh truyền thống, lịch sử hình thành và niềm tự hào dân tộc. Đối với đồng bào Mường, tài nguyên thiên nhiên được xem là môi trường sống quan trọng. Đó không chỉ là nguồn sống không thể thiếu mà còn là nét biểu tượng văn hóa của dân tộc Mường. Trong đó 3 loại tài nguyên thiên nhiên không thể thiếu và được xem là quan trọng nhất gồm: đất, nước và rừng...

Trong quá trình sinh sống và gắn bó với tự nhiên, người Mường cũng như các dân tộc khác ở Việt Nam đã tích lũy cho mình những tri thức dân gian quý báu, những hiểu biết, kinh nghiệm về sử dụng và quản lý tài nguyên thiên nhiên để phù hợp với điều kiện tự nhiên của địa bàn nơi cư trú. Tài nguyên đất được xem là tư liệu sản xuất có giá trị nhất quyết định sự sinh tồn và no đủ của cộng đồng, gắn liền với sự hưng thịnh, giàu có của làng. Đồng thời là một đối tượng thờ cúng quan trọng. Tuy nhiên, vốn tri thức này đang dần bị mai một cùng với sự cạn kiệt của tài nguyên thiên nhiên, nhất là khi dân số tăng nhanh, tốc độ đô thị hóa đang diễn ra từng ngày từng giờ... làm cho đất đai đang dần bị thu hẹp và thoái hóa.

Chính vì thế; tìm hiểu, nghiên cứu tri thức địa phương vì mục tiêu bảo vệ và khai thác tốt các nguồn tài nguyên thiên nhiên nói chung, tài nguyên đất nói riêng, phục vụ cho sự phát triển bền vững ở vùng miền núi, dân tộc hiện nay có ý nghĩa thực tiễn lớn lao.

Kiến thức bản địa là lời giải cho nhiều bài toán phát triển cộng đồng và đang được nhiều nhà khoa học, nhà dân tộc học, nhà quản lý môi trường chú ý... tuy nhiên hoạt động nghiên cứu kiến thức bản địa ở Việt Nam còn rất hạn chế. Văn hóa Mường ở Việt Nam nói chung và ở Ngọc Lặc - Thanh Hóa nói riêng đã được nghiên cứu nhiều, nhưng tri thức địa phương, kiến thức bản địa của người Mường trong canh tác sử dụng và quản lý đất trồng lại ít được quan tâm ghi chép, tư liệu hóa rõ ràng cụ thể.

Do đó cần có những nghiên cứu nhằm bảo tồn phát huy nguồn tri thức địa phương. Việc nghiên cứu tìm hiểu những tri thức địa phương trong việc sử dụng và quản lý tài nguyên đất hiện nay sẽ góp phần quan trọng trong việc bảo lưu những giá trị văn hóa truyền thống của người Mường. Giúp ta nhìn nhận được chính xác hơn diện mạo văn hóa của một tộc người, từ đó thúc đẩy hơn nữa sự phát huy các giá trị văn hóa tộc người. Qua đó nhằm phục vụ cho nhiệm vụ phát triển bền vững ở khu vực người Mường nói riêng, vùng miền núi các dân tộc thiểu số Việt Nam nói chung.

Là sinh viên khoa Văn hóa dân tộc thiểu số, Trường Đại học Văn hóa Hà Nội. Người viết mạnh dạn chọn đề tài: *Tìm hiểu tri thức địa phương về sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường ở xã Vân Am, huyện Ngọc Lặc, tỉnh Thanh Hóa* làm đề tài khóa luận tốt nghiệp, với mong muốn đóng góp một phần nhỏ vào công tác bảo tồn và phát huy vốn tri thức dân gian địa phương của người Mường trong việc quản lý và sử dụng nguồn tài nguyên thiên nhiên này một cách hợp lý.

Trên cơ sở nghiên cứu đó sẽ góp phần cung cấp và làm sáng tỏ thêm những cứ liệu khoa học nhằm nhận diện và đánh giá đúng sự vận động của văn hóa Mường nói riêng, văn hóa các dân tộc Việt Nam nói chung, góp phần xây dựng và phát triển một nền văn hóa Việt Nam tiên tiến đậm đà bản sắc dân tộc.

2. Lịch sử nghiên cứu vấn đề

Việc nghiên cứu dân tộc Mường đã được nhiều nhà khoa học trong và ngoài nước quan tâm. Đã có nhiều hội nghị, hội thảo về văn hóa Mường đã được tổ chức ở một số quốc gia trên thế giới đã thu hút được sự chú ý của nhiều ngành khoa học khác nhau.

Ở Việt Nam, đã có nhiều công trình nghiên cứu đề cập đến các lĩnh vực khác nhau trong đời sống kinh tế, văn hóa, xã hội của tộc người Mường. Có thể đề cập đến các công trình tiêu biểu như: *Người Mường* (địa lí nhân văn và xã hội học) của Jean Cusinier, *Tập quán hoạt động kinh tế của một số dân tộc thiểu số ở Tây Bắc Việt Nam* của Trần Bình, *Người Mường ở Việt Nam* của Bùi Tuyết Mai, *Người Mường ở Hòa Bình* của Trần Từ, *Văn hóa dân gian Mường* của Cao Sơn Hải, *Văn hóa truyền thống một số tộc người ở Hòa Bình* của Nguyễn Thị Thanh Nga, *Gia đình và hôn nhân của dân tộc Mường ở Phú Thọ* của Nguyễn Ngọc Thanh...

Những năm gần đây, các chuyên khảo về tri thức địa phương của người Mường trong sử dụng và quản lý tài nguyên thiên nhiên xuất hiện ngày càng nhiều trong các công trình nghiên cứu như: *Tri thức địa phương của người Mường trong sử dụng và quản lý tài nguyên thiên nhiên* của hai tác giả Nguyễn Ngọc Thanh; Trần Hồng Thu. Hay trong luận văn thạc sĩ của tác giả Mai Văn Tùng về: *Tri thức địa phương về sử dụng và quản lý tài nguyên thiên nhiên của người Mường ở huyện Cẩm Thủy, tỉnh Thanh Hóa...*

Như vậy, đã có rất nhiều nghiên cứu bàn về tri thức địa phương của người Mường trong việc quản lý tài nguyên thiên nhiên, nhưng phần lớn còn chung chung, nặng về nghiên cứu vùng, rất ít công trình đi sâu vào nghiên cứu điếm một cách có hệ thống. Do đó, cần có một nghiên cứu sâu tìm hiểu nhận thức của người Mường về tài nguyên thiên nhiên, phong tục tập quán trong quản lý các loại đất trồng, để đưa ra những cách thức ứng dụng các tri thức bản địa vào việc sử dụng và giữ gìn bảo vệ hiệu quả các tài nguyên thiên nhiên của khu vực mà người Mường đang sinh sống.

Trên địa bàn của huyện Ngọc Lặc, tỉnh Thanh Hóa đã có nhiều công trình nghiên cứu về văn hóa Mường. Tuy chưa có công trình chuyên biệt nào về vấn đề tri thức địa phương, song đan xen trong các phần viết của một số công trình ít nhiều có đề cập đến những chuyển biến của một hay một vài khía cạnh nào đó của văn hóa Mường nơi đây. Nói chung đây là nguồn tư liệu quý giá giúp người viết thực hiện đề tài.

3. Mục đích, nhiệm vụ nghiên cứu

3.1. Mục đích nghiên cứu

Thông qua việc tìm hiểu tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý các loại đất trồng của người Mường ở xã Vân Am, huyện Ngọc Lặc - Thanh Hóa. Đề tài nhằm đánh giá những giá trị tích cực của kho tàng tri thức này, từ đó đề xuất những giải pháp bảo tồn và phát huy hơn nữa những ảnh hưởng tích cực đó tới đời sống của người Mường hiện nay nói riêng, tới bản sắc văn hóa các tộc người ở Việt Nam nói chung.

3.2. Nhiệm vụ nghiên cứu

Để thực hiện mục đích trên, đề tài sẽ phải giải quyết những nhiệm vụ sau:

- Giới thiệu những nét tổng quan về người Mường ở xã Vân Am, huyện Ngọc Lặc - Thanh Hóa. Đây là cơ sở tiền đề biến những nội dung cơ bản của việc ứng dụng tri thức địa phương của người Mường.

- Khảo sát chi tiết những biểu hiện cụ thể của tri thức địa phương trong việc sử dụng và quản lý tài nguyên đất của người Mường ở Vân Am - Ngọc Lặc, Thanh Hóa.

- Đề xuất những giải pháp góp phần bảo tồn và phát huy vốn tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý đất đai trên địa bàn người Mường ở Vân Am - Ngọc Lặc một cách hợp lý; giúp chính quyền địa phương các cấp đề ra và thực hiện tốt các chính sách dân tộc, các chương trình phát triển kinh tế, văn hóa, xã hội phù hợp với tộc người Mường trong thời kì mở cửa hội nhập, phát triển CNH - HĐH đất nước.

4. Đối tượng nghiên cứu

Đề tài tập trung tìm hiểu Tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường với 3 phương diện biểu hiện sau:

- Việc nhận thức về quá trình khai thác, sử dụng và quản lý các loại đất trồng.

- Những kinh nghiệm, tập tục trong việc canh tác, sử dụng và quản lý các loại đất trồng.

- Những phong tục tập quán có liên quan đến việc sử dụng và quản lý nguồn tài nguyên đất.

5. Phương pháp nghiên cứu

Đề tài được thực hiện bằng nhiều phương pháp khác nhau. Trong đó người viết chủ yếu sử dụng các phương pháp điền dã dân tộc học qua khảo sát thực tế, quan sát thu thập tài liệu tại địa phương; tiến hành điều tra xã hội học,

phỏng vấn người dân... bên cạnh đó đề tài còn sử dụng các phương pháp thống kê, phân tích tổng hợp, so sánh đối chiếu trên cơ sở tài liệu sẵn có từ các nguồn sách báo, tạp chí trong các thư viện và nguồn tài liệu từ mạng internet.

6. Đóng góp của đề tài

Đề tài là công trình chuyên sâu nghiên cứu về vốn tri thức dân gian, nhằm cung cấp cho bạn đọc hiểu biết về tri thức địa phương của cộng đồng Mường ở Vân Am - Ngọc Lặc trong việc sử dụng và quản lý, bảo vệ nguồn tài nguyên đất trong truyền thống cũng như hiện nay.

Từ việc tìm hiểu, phân tích, đánh giá, đề tài góp phần làm rõ những sắc thái tộc người trong văn hóa Mường. Tập trung làm rõ các vấn đề về tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý tài nguyên đất trồng (đất ruộng nước, ruộng mạ, đất nương rẫy, đất rừng - vườn - đồi...). Qua đó phần nào cho thấy sự vận động và biến đổi trong quá trình nhận thức, đúc rút những kinh nghiệm thực tiễn, vốn tri thức dân gian của người Mường với tài nguyên đất nói riêng, và các tài nguyên thiên nhiên khác nói chung. Trên cơ sở đó đề tài đã đề xuất được một số giải pháp nhằm giữ gìn và phát huy những giá trị văn hóa cộng đồng Mường trong giai đoạn hiện nay.

Kết quả nghiên cứu của đề tài có thể được sử dụng làm tài liệu tham khảo trong việc nghiên cứu văn hóa Mường, cũng có thể giúp cho các nhà quản lý tại địa phương có cơ sở lý luận và thực tiễn trong việc giải quyết các vấn đề kinh tế - văn hóa - xã hội. Hoạch định các chính sách phát triển bền vững khu vực người Mường nói riêng, và vùng các dân tộc thiểu số miền núi Việt Nam một cách có hiệu quả hơn trong thời kì CNH - HĐH, hội nhập và phát triển ở nước ta hiện nay.

7. Bố cục của đề tài

Ngoài phần mở đầu, kết luận và danh mục tài liệu tham khảo, nội dung của đề tài được thực hiện trong 3 chương:

Chương 1: Khái quát về người Mường ở Xã Vân Am, huyện Ngọc Lặc, tỉnh Thanh Hóa.

Chương 2: Tri thức địa phương về việc sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường ở Vân Am, Ngọc Lặc, Thanh Hóa trong truyền thống.

Chương 3: Bảo tồn và phát huy vốn tri thức địa phương trong sử dụng và quản lý đất trồng của người Mường ở Vân Am, Ngọc Lặc, Thanh Hóa.

DANH MỤC TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Vương Anh, *Đặc trưng văn hóa Mường Thanh Hóa*, Kỷ yếu Văn hóa dân tộc Mường, Sở VH TT – Hội văn hóa các dân tộc Hòa Bình, xuất bản 1995, tr. 208-218
2. Trần Bình (2001), *Tập quán hoạt động kinh tế của một số dân tộc thiểu số ở Tây Bắc Việt Nam*, Nxb VHDT, Hà Nội.
3. Trần Bình (2009), *Văn hóa các dân tộc thiểu số vùng Tây Bắc Việt Nam*, bài giảng, Hà Nội.
4. Nguyễn Dương Bình, *Tìm hiểu thành phần người Moibi ở miền tây Thanh Hóa*, tạp chí dân tộc học, số 2, 1974, tr. 33-41
5. *Công tác dân tộc học*, Ban Dân tộc miền núi Thanh Hóa xuất bản 1999.
6. Lê Sỹ Giáo, *Đặc điểm phân bố của các tộc người ở miền núi Thanh Hóa*, tạp chí dân tộc học số 5/1997, tr.58 - 60
7. *Địa chí tỉnh Thanh Hóa* (2005), Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
8. Nhiều tác giả (2008), *Người Mường ở Việt Nam*, Nxb Thông Tấn, Hà Nội.
9. Cao Sơn Hải (2006), *Văn hóa dân gian Mường*, Nxb VHDT, Hà Nội.
10. Trần Hồng Hạnh, *Tri thức địa phương - Sự tiếp cận lý thuyết*, tạp chí dân tộc học số 1/2005 tr.23 - 33, Hà Nội.
11. Phạm Quang Hoan (2003), *Tri thức địa phương ở các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Dân tộc học Việt Nam từ thế kỷ XX và những năm đầu thế kỷ XXI, Nxb KHXH, Hà Nội.
12. Nguyễn Văn Huy (chủ biên) (1998), *Bức tranh văn hóa các dân tộc Việt Nam*, Nxb Giáo Dục, Hà Nội.
13. Hoàng Nam (1998), *Bước đầu tìm hiểu văn hóa tộc người văn hóa Việt Nam*, Nxb VHDT, Hà Nội.

14. Nguyễn Thị Thanh Nga (2009), *Văn hóa truyền thống một số tộc người ở Hòa Bình*, Nxb KHXH, Hà Nội.
15. Vi Hồng Nhân (2004), *Văn hóa các dân tộc thiểu số từ một góc nhìn*, Nxb VHDT, Hà Nội.
16. Bùi Thị Kim Phúc (2004), *Nghi lễ Mo trong đời sống tâm linh của người Mường*, Nxb KHXH, Hà Nội.
17. Nguyễn Ngọc Thanh (2005), *Gia đình và hôn nhân của dân tộc Mường ở tỉnh Phú Thọ*, Nxb KHXH, Hà Nội.
18. Nguyễn Ngọc Thanh, Trần Hồng Thu (chủ biên) (2009), *tri thức địa phương của người Mường trong sử dụng và quản lý tài nguyên thiên nhiên*, Nxb KHXH, Hà Nội.
19. Ngô Đức Thịnh (1995), *Luật tục một số tộc người thiểu số ở Việt Nam*, Nxb VHDT, Hà Nội.
20. UBND Xã Vân Am, *Báo cáo thực hiện kế hoạch Kinh tế - Xã hội, Quốc phòng - An ninh 6 tháng cuối năm 2011 và dự kiến kế hoạch 6 tháng đầu năm 2012*.